

Hajótörés Máltán?

Gyürki László

A Jeromos füzetek 4. számában érdekes könyvismertetés jelent meg: Heinz Warnecke, *Die tatsächliche Romfahrt des Apostels Paulus, Stuttgart, 1987.* könyvéről. A szerző szerint a bibliai térképeket újra kell rajzolni: bizonyosodott, hogy Pál apostol nem Máltán szenvedett hajótörést, hanem Kefallénia szigetén, Görögország nyugati partjainál.¹

Érvei első olvasásra meggyőzőek. Néhány közülük:

Főnix kikötő nem Krétán volt, hanem a görög félsziget délnyugati partján, Pülosz öblében. Pál hajója ide akart eljutni, de Jó kikötőből (Kali Limenesz) elindulva féktelen vihar tört ki és a hajó 14 napon át kormányozhatatlanul sodródott, míg „Melité” szigetén hajótörést szenvedett.

Warnecke szerint ez a sziget nem lehet a mai Málta. A szél ugyanis, amely a hajót elragadta, a jellegzetes őszi ciklon volt. Ez a hajókat mindig Görögország felé sodorja.

A Málta körüli tengert nem nevezték „Adriai tenger”-nek. Az említett Kefallénia szigetnél megtalálhatók a nagykiterjedésű zátonyok és a földnyelv. Itt a mai Argosztolit abban az időben Máltának (Melité) nevezték.

Máltán nincs ilyen öböl és érthetetlen, hogy a hajósok miért nem ismerték fel hajótörés előtt a szigetet. Kefallénia hegycsúcsait viszont ősszel a sűrű köd borítja, ezért nem lehetett felismerni.

A hajótöröttek partra érve a szakadó esőben, hidegben tűznél melegszenek. Máltán ez nem fordulhat elő, mert ott ritkán esik, és októberben az átlag hőmérséklet 22 °C. Kefallénia viszont 250 km-rel fekszik északabbra Máltától, de itt ősszel hosszú, kiadós esőzések és korai hidegek vannak, s október végétől kora nyárig hó borítja a hegyoldalakat.

A sziget lakóit nem lehet „barbároknak” nevezni, mert Málta lakói kultúrált római polgárok voltak. Máltán. Kefallénia lakóit viszont lehet barbároknak nevezni.

A Szent Pál öbölnél nincs megművelhető terület, csak kopár sziklás vidék. Vagyis ez nem tudta eltartani 276 személyt, akik a hajótörésből kiszabadultak.

¹ Jeromos füzetek 4. szám, 15-20.

Publius apját mocsárláz gyötörte. Máltán nincs mocsár és sohasem volt malária. Máltán nem élt és nem él mérges kígyó, Kefallénián viszont nagyon gyakori.

Málta csak a 4. században lett keresztényé, ugyanakkor Kefalléniáról a 2. századból van feljegyzés, hogy itt keresztény közösségek vannak.

A hajótörés után három hónap múlva tovább indultak Róma felé Szicília irányába. A téli átkelést Kefalléniáról megmagyarázza, hogy minden év januárjában van néhány csendes nap, amikor biztonságban át lehet kelni Nyugat Görögországból Szicíliába (ezek az ún. jégmadár napok).

Jürgen Wehnert több írásában is bírálja Warnecke könyvét.² Megítélése ehhez a megsemmisítő címhez vezetett: „Ahogy a ‘Die Zeit’ egy hajmeresztő könyvnek bedőlt”. Később levelében arról számol be, hogy a témának a pillanatnyi tudományos vitában alig van jelentősége, Warnecke tételét egyértelműen elvetették. Warnecke viszont nem adta fel tézisé, hanem egy második könyvében még egyszer kifejti.³ Ez a könyv azonban csak ismétlése az elsőnek, úgy hogy semmi újat nem ad hozzá a témához.

Jelentős visszhangja lett Warnecke tézisének magán Máltán, ahol az az állítás, hogy Pál nem is volt ezen a szigeten, egy bizonyos identitás krízishez vezetett. Máltán élénk vita keletkezett a napilapokban is, és egy gyűjtemény jelent meg tudományos cikkekkel a Málta tézis javára.⁴

Claus-Jürgen Thornton,⁵ aki szintén foglalkozik Warnecke téziseivel, Wehnert cáfolatáról ezt írja: véleményem szerint Wehnertnek a tárgyi pontokban is és a propagandisztikus mód elítélésében is, ahogy ez a félresikerült könyv tálalva lett, teljesen igaza van.

Először Wehnert cáfolatát lássuk, majd utána Thornton megjegyzéseit, aki szerint, még ha a lukácsi Melité azonosítása Kefalléniával tarthatatlan is, Warnecke munkája mégis egy bizonyos csapás a Málta-teória ellen. Ezután megvizsgáljuk a Málta teóriát védők argumentumait.

Wehnert először is azt nehezményezi, hogy Warnecke bibliatudományként állította be elméletét és az elismerést nyert. Szakemberek – elsősorban Alfred Suhl a münsteri újszövetségi tanszék professzora – ezt elfogadták, nem vették észre a tévedéseket. Ezért a médiát és az elfogadó professzorokat vádolja.

Warnecke három részre osztotta be könyvét: a tengeri hanyattatás, a megmenekülés szigete, az emberek a szigeten. Wehnert nem e szerint veszi

² WEHNERT, J., „Vom neusten Schiffbruch des Paulus. Wie ‘Die Zeit’ auf ein haarstraubendes Buch hereinfiel”, in *Lutherischen Monatsheften* 28 (1989), 98-100; „Gestrandet. Zu einer neuen These über den Schiffbruch des Apostel Paulus auf dem Wege nach Rom (Apg 27-28)”, in *ZThK* 87 (1990), 67-89.

³ *War Paulus wirklich auf Malta?*, Stuttgart: Hanssler Verlag 1992.

⁴ *St. Paul in Malta. A Compendium of Pauline Studies* (Galea, M. – Ciálo, C. J., eds.), Zabbar/Malta: Veritas Press 1992.

⁵ THORNTON, C. J., *Der Zeuge des Zeugen: Lukas als Historiker der Paulusreisen*, Tübingen: J.C.B. Mohr 1991.

sorra Warnecke állításait, mert szerinte nem lehet tudni mi Warnecke célja. Függetlenül a történelmiségtől (amivel külön fejezetben foglalkozik Wehnert), Warnecke a szöveget akarja bizonyítani, végül mégsem tartja magát ehhez. Mindig a Málta teória ellen és a Kefallénia mellett van. Ez buktató az olvasó számára. A Málta probléma egy 18. század óta folytatott vita változata.⁶ A Dél-dalmát tengeren van Mljet és Corcyra nigra, ma Korcsula szigete (az argonauta regében fordul elő). Warnecke azt állítja, hogy mindkét sziget 500 km-rel délebbre van és Kefallénia a „fekete sziget”. Kefalléniának volt még egy neve: „Melaine”. Ez Warnecke szerint „hasonlít” a „melité”-hez, tehát azonos vele. De ehhez a névhez nincs semmi adata.

Thornton szerint a főprobléma az ApCsel 28,1-ben említett sziget neve: Melité. Warnecke úgy magyarázza a Kefallénia azonosítását Melité-vel, hogy ő az argonauta-rege Melitéjét Kefalléniával azonosítja. Bár ő is bevallja, hogy Apolloniosz Rhodiosz a dalmát Mljettel azonosítja Melité-t, de az argonauta-rege alapján véve a nyugatgörög szigetvilághoz tartozik, és ott Melité Kefalléniát jelenti. Ez viszont csupán Warnecke spekulációja. Sehol sem jelenik meg Melité úgy, mint a mai Kefallénia, de úgy sem, mint a sziget négy részéből (Pale, Krane, Szamé, Pronnoi) az egyik. De nem található meg ez az ókori irodalomban sem (pl. Homérosznál, Thukididesznál, vagy Polübiosznál), sem feliratokban, vagy érméken.

Mljet-ről szó sem lehet, mert nagyon messze van Krétától, oda nem sodródhatott Pál hajója. Mljet csak Constantinus Porphyrogenitus művében jelenik meg először a 10. században.⁷

A görög írók az északi és a déli szigetvilágot pontosan felsorolják. Kefallénia nem lehet Melité, mert a felsorolásban már előbb szerepel, s csak utána jön Kefallénia. Tehát nem téveszthető össze a kettő.

Az ApCsel 28,7-ben szerepel a „prótosz tész nészou” – a sziget elsője, első embere. Wehnert szerint ez bizonyíték Málta mellett. Ugyanakkor Thornton és mások megjegyzik, hogy a „prótosz” egy terület nevével együtt egy csupán tiszteltbeli megnevezés is lehet. Ugyanez a megnevezés megvan egy makedóniai feliraton is a Kr.u. 2. századból és másutt is szerepel. Erre a témára még visszatérünk.

A hajótörés helyét is nehéz azonosítani Kefallénián. Warnecke a „kolposz” (ApCsel 27,39) alatt, amit a hajósok a megmenekülés reggelén megpillantottak a kb. 17 km hosszú Livadi öblöt érti, ami a nyugati Palikit a keleti szigetféltől elválasztja. Warnecke szerint egy homokos strandon futott zátonyra a hajó az Argosztoli földnyelven. Ha ez helyes, akkor nem érhető, miért kellett az utasoknak úszva a partra jutni. (ApCsel 27,43). Az ApCsel világosan állítja, hogy a hajó egy szigeten feneklett meg, amelyen van a „prótosz”, a sziget elsője, kormányzója. Földnyelvnek nem szokott kormányzója lenni.

⁶ Divus Paulus in mari quod nunc venetiis sinus dicitur naufragus, et Melitae Dalmatensis insulae post naufragium hospes auctore Ignatio Georgio Benedictino, Venetiis 1730.

⁷ De Administrando Imperio (AD 949-953).

Warnecke továbbá állítja, hogy Kefallénia szigete az ApCsel minden topográfiai adatát kielégíti. Közben viszont elfelejteti az olvasóval a Melité kérdést, amit nem bizonyított, de most már tényként vesz. Továbbá ezek a fizikai sajátosságok kombinációi a Földközi tenger különböző részein is megtalálhatók, Máltát is beleértve, nemcsak Kefallénián.

Ha már lehoztuk Mljet-et Kefalléniára – ami egyáltalán nem hihető –, most mégis analizáljuk ezt. Warnecke állítja, hogy neki tárgyi bizonyítékai vannak ehhez. Lássuk ezeket.

A *Főnix* az a kikötő, ahol a Jókikötőből elhajózva, a hajósok át akartak telelni. Warnecke szerint ez nem Krétán volt, hanem a Peloponnészoszon. Állítja, hogy a kifejezés: „krétai kikötő”, úgy értendő: „Krétára menő” kikötő. Ez alaptalan állítás és nyelvtanilag sem állja meg a helyét. „Krétára menő hajók kikötője” minden kikötő lehet és lehetett, ahonnan Krétára lehetett menni. Egyébként is Főnix nem Pülosz, amit Warnecke állít.

Az *Adria* kérdés (ApCsel 27,27) Warnecke másik állítása Kefallénia mellett és Málta ellen. Szerinte az Adria kizárólag csak az Appeninek és a Balkán félsziget közti tengert jelenti, ahol a nyugat görög szigetek vannak a „külső Adrián”. Ez vezette a bencés Giorgit is Constantinus Porphyrogenitus után arra az állításra, hogy a hajótörés Mljet szigetén a dalmát parton történt. Ezzel szemben viszont sok ókori bizonyíték van arra, hogy az Adria a Szicília és Közép Mediterrán körüli tengert is jelentette. Kr.u. 200-ban egészen Krétaig Adriának nevezték a Földközi tengert. Az ApCsel szövege szerint a „14. napon” az Adrián bolyongtunk. Viszont a 3. napon még Kréta körül voltak, és itt is Adriáról beszél a szöveg. Josephus Flavius szövege hajótöréséről szintén így értelmezhető az Adriával kapcsolatban. (Mások szerint viszont Flavius állítása nem meggyőző, mert a szöveg szerint a hajótörés után Puteoliba érkeztek Így bizonytalan, hogy hol is volt maga a hajótörés).⁸

Az „*Eurakylón*” szél kérdése. Warnecke szerint a vihar egy kelet felé vándorló ciklon volt, amely átvonulásakor a szelek északkeletről keltlen keresztül délre és nyugatra fordultak. Az „Eurakylón”, két szóból áll, északkeletről keletre változó szél. Egy észak Afrikában talált szélrózsa szerint az Eurakylón 30 fokos keletől északra fújó szelet jelent. Azonkívül legalább a bolyongás kezdetén egy délebbi irány tételezhető fel: a vihar a hajót délre és nem északra vitte Kaudától. Ha a hajósok féltek, hogy a Nagy Szirtiszre kerülnek, úgy legalább addig egy délnyugati irányban voltak.

Az *ókori hajóutak*. Warnecke felsorol hajóutakat. Két lehetőség: a rövidebb Máltán keresztül, a másik a: görög szigeteken át vezetett. Warnecke ez utóbbit állítja minden bizonyíték nélkül. A vihar oda vitte a hajót, ahova akarta. Wehnert szerint ezek a példák nem használhatók.

Kefallénián Argosztoliban egy *barlang* található. Warnecke szerint Pál ebben a barlangban melegedett. Ennek szintén nincs semmi alapja, újra csak az olvasót altatja el – állítja Wehnert.

⁸ Flavius Josephus, *A zsidó háború*, Budapest: Gondolat 1964, 482-483.

Szent Miklós tiszteletére nagyon sok templom van Görögországban, de csak két templom van Szent Pál tiszteletére és ezek is Kefallénián találhatóak. Ezt szintén nem lehet bizonyítani Kefallénia mellett.

Mérgező kígyó Máltán nincs, de van Kefallénián – állítja Warnecke. Málta növény és állatvilága az elmúlt évszázadok alatt egész biztosan változott. A szigeten több volt az erdő és kevésbé volt száraz, mint ma.

„A sziget elsője” Wehnert és a máltai Szent Pállal kapcsolatos szakemberek szerint is bizonyíték Málta mellett. (Erre még visszatérünk).

Összefoglalásként Wehnert megállapítja, hogy Warnecke a szövegeket nem magyarázza, hanem beleolvas célja érdekében. Tévesek bizonyítékai, mert a hipotézist ténynek veszi. Az argumentációs hiányokat úgy próbálja palástolni, hogy tárgyal a témához nem tartozó dolgokról (tenger, állat, város, stb., mindenre kitér, de nincs ereje a témát letárgyalni.) Warnecke historizáló kiértékelése teljesen elhibázott. Az ApCsel, az argonauta rege, a Paxos legenda mind egyenértékű nála. Elhanyagolja a más elképzeléseket a szöveganalízisről.

Ezután következnek Wehnert *formatörténeti vizsgálatai* a tengeri úttal kapcsolatban.⁹ Ezek abból indulnak ki, hogy Lukács az ApCsel 27,1-28,16-ban, valamint a többi „mi részben” is, hiteles útinaplót dolgozott fel, amelyben adatok voltak helyekről, személyekről stb. A 27. fejezet lényegében a 27,1-8; 28,1.7.10-16 szakaszoknak szolgált alapul, s Lukács ezeket megszerkesztve a szemtanú „mi” elbeszélésekhez alakította. Ez volt a keret Lukácsnak további szövegek betoldásához. Ezek az elbeszélésmód átmeneteinél felismerhetők:

a./ az életveszélyes tengeri út elbeszélése valamint Pál és kísérőinek csodálatos megmenekülése (27,9-44);

b./ a csodatörténet arról, hogy a mérgező kígyó marásától Pál ment marad (28,2.3-6);

c./ Pál meggyógyítja Publius apját és a szigeten lévő többi beteget (28,8).

Mielőtt a „mi elbeszélések” történelmileg értékes anyagát kiértékelnénk, kérdezzük meg, vajon a benne beágyazott szakaszok történelmileg használható információkat tartalmaznak-e Pál római útjára vonatkozólag. Mind a három szöveg, földrajzi megjegyzésekkel, egymástól világosan el van választva. Ezért ajánlatos az irodalmi-teológiai és történelmi karakterét egyenként elemezni.

a./-hoz:

A 27. fejezetben elbeszélte tengeri kalandnál Lukács egy írásos alapra nyúlhat vissza, amit ő, mint szerkesztő, szövegébe beépített. Az ApCsel 27-ben lévő páli beszédek minden nehézség nélkül kivághatók, de egyidőben

⁹ WEHNERT, J., Gestrandet. IV. Tradition und Redaktion in Apg 27,1-28,16.

megváltoztatják a tengeri elbeszélés novellisztikus alap jellegét. Tehát nem ajánlatos a páli szakaszok szerkesztői jellegéről az egész 27. fejezet lukácsi eredetére következtetni. A tengeri elbeszélés egy külön hagyomány bedolgozásával keletkezett. Erre mutatnak a következő jelzések is:

1. Az ApCsel 27-ben a tengerészeti kifejezések gyakorisága nem jellemző az ApCsel más utazásaiban.

2. A páli szakaszok a fejezetben egy folyamatos kommentárt jelentenek a tengeri elbeszéléshez és a történet lukácsi magyarázatát tartalmazzák. Mivel a magyarázat és az alap elbeszélés ennyire világosan el vannak választva, nem szabad a kettőt ugyanarra az íróra visszavezetni. Kézenfekvőbb a feltételezés, hogy Lukács a szerkesztőileg kimutatott páli szakaszokat egy mintába bedolgozta és méreteiben, nyelvében és törekvésében mélyrehatóan a saját ábrázolásmódjára átformálta.

3. A tengeri elbeszélés önálló jellegét mutatja, hogy Lukács elbeszélés-mintája egyes elemeit valószínűleg a Pálnak szájába adott prófétai jövendölések miatt részben érdekes módon megváltoztatta. Ilyen a következő: Pál jelzi a veszélyt a rakományra és az emberéltre is, ha Krétáról tovább indulnak (27,10). A 27,24-ben más megokolást ad: Isten úgy határozott, hogy Pálnak a császár elé kell állni, tehát életben kell maradnia, és a vele utazókat aki ajándékozta (27,34). Ezáltal az események menete kettősen előre meghatározott: a rakomány és hajó elvesznek, de a hajón minden ember megmenekül, ha Pállal tartanak.

Ez adja a kulcsot a 27,30-32 furcsa elbeszéléséhez: a horgonyok kivitele csónakkal a hajó orrától egy természetes manőver, amely a hajó hánykódását megfékezi. Lukács azonban ezt a folyamatot úgy magyarázza, hogy a hajósok meg akarnak szökni a csónakkal. (Azt a reális kérdést, hogy a horgonyokkal telt csónakban hány matrónak lett volna helye, Lukács fel sem teszi). Lukácsnál Pál tanácsára parancsolja meg a százados – nem a hajó kapitánya –, hogy vágják el a csónak köteleit. Ez tengerésznek örült cselekedet. Itt mutatkozik meg a teológiai cél, amely alapjában véve a realizisztikus elbeszélés fölé kerekedik: a hajó összes emberének haszna és kára 27,24 óta Páltól függ. Aki ez alól kivonja magát az a többieknek szerencsétlenséget okoz (27,31). Ez által Lukács az ApCsel kiinduló helyzetét a feje tetejére állítja: a fogoly Pál a valóságban Isten megbízottja, akinek intézkedéseit (27,31.34) halálos veszélyben is ellentmondás nélkül követik. Egyidőben Lukács itt előkészíti Pál szuverén fellépését a 28. fejezetben, ahol már alig valami emlékeztet fogoly létére.

Hasonló hiányok látszanak a tengerészi realitás és a lukácsi szerkesztés között a 27,38 és 27,39-44-ben: nem lett volna szükséges sem a rakomány kidobása, sem a hajó szándékos partra futtatása a Lukács által leírt szituációban. Sőt a máltai lakossággal felvett kapcsolat esetén mindkettő megmenthető lett volna. Erősebb viszont a szerkesztői érdek, hogy Pált a vészjelzések beteljesedésén keresztül (27,10) Isten csalhatatlan embereként mutassa be.

4. Az ApCsel 27,9-44-ben szereplő személyek – matrónok, katonák, foglyok stb. –, a 28,1 után többet nem szerepelnek, ami igazában a darab iro-

dalmi függetlenségét kerekíti ki. Ez azt bizonyítja, hogy a Pállal foglalkozó szövegrészek csak másodlagosan lettek összedolgozva a tengerész részekkel. Ezért, mint szerkesztői kiegészítések Pál történelmi római útjának rekonstrukciójához elkülönítendőek.

Hogy Lukács a Pál szakaszokban hagyomány anyagot használt-e, nem ismerhető fel, de egyes esetekben ez lehetséges (27,9-12).

Ugyanezt lehet mondani a tengeri elbeszélésekről is, amely motívumánál fogva az antik és keleti tengerész elbeszélésekhez számítható és csak Lukács szerkesztette „kereszténnyé”. Ezen értékelés alól ki lehet venni azokat a ritka helyi és személyi megjegyzéseket, amelyek a többes szám első személy használatával szerkesztőileg ki vannak emelve és ezáltal válnak gyanússá, hogy alapjában véve mégis részei ennek az alap elbeszélésének. Ezekhez tartoznak: 27,16: Kauda szigete; 27: Adria; 37: az emberek száma a hajón, amelyek mint logikus hidak a földrajzi megjegyzések között, 27,7: Kréta, Kaloi Limenezs, Laszaia, és 28,1: Málta. Ezek az adatok figyelmet érdemelhetnek.

b./-hez:

A hajótörés és a vipera marás elbeszélést *Statilius Flaccus sírfelirata* világítja meg, aki a tengerből kiszabadult, de utána mérges kígyó áldozata lett. Ez volt az elvárás Pállal kapcsolatban is. Ugyancsak össze lehet hasonlítani a következő motívum láncot az ó egyiptomi „*Egy hajótörött története*” szöveggel.¹⁰ Itt is szerepel a hajótörés, menekülés egy szigetre, találkozás a kígyóval, a bűcsű ajándékok a szerencsés továbbutazás előtt. Itt is meg lehet találni ugyanezt az esemény felsorolást: tengeri vihar, hajótörés, a hős megmenekülése egy szigeten, találkozás és veszély a kígyóval, gazdag ajándékok az elválásnál, továbbutazás észak felé a főnök rezidenciájához.

A kígyó isteni jellege is része ennek az elbeszélés hagyománynak: az egyiptomi elbeszélésben egy igazi kígyóisten szerepel, a 28,4-ben Dikének, az igazságosság istennőjének nemcsak egy eszköze, hanem megtestesülése. Pál Diké támadását túlélte és a kígyót (Dikét) a halálos tűzbe tudta dobni, így neki is istennek, Dikénél hatalmasabbnak kell lenni. Nem Pál megsebesíthetetlen-ségén van a hangsúly, hanem az ellenség feletti győzelmén, ami az apostol isteni erejét bizonyítja. Az ApCsel 28,3-6 tehát egy tudatos fokozása a 28,4-ben kifejezett mentés csoda tervezésének. Wehnert szerint már ezek a megfigyelések is valószínűtlenné teszik, hogy Lukács a 28,3-6-ban egy független személyes legendát dolgozott fel. Inkább saját maga komponálta a darabot irodalmi alapokat használva két művéhez.

Hogy mérges kígyók a misszionáriust nem veszélyeztetik, kora keresztény meggyőződés (Mk 16,18), amit Lukács kifejezetten elfogad (Lk 10,19). A végmotívumot, Pál isteni erejét, Lukács már az ApCsel 14,11-13-ban is felhasználja, szintén egy páli csoda végén, de hogy ezt másképpen, mint

¹⁰ *A paraszt panasza. Óegyiptomi novellák*, Magyar Helikon 1963, 41-43. *Görög Anthologia*, VII, 290.

14,14-17, utána teológiailag nem javítja. Ez talán legegyszerűbben azzal magyarázható, hogy nem volt Lukácsnak hagyománya arról, hogy Pál evangelizált volna Máltán. Ettől a negatív lelettől eltekintve nincsenek történelmi összeköttetések Pál egy máltai tartózkodásáról. Az epizód inkább teljesen konkrét hely és időadat nélkül van. Ezért a 28,2-re rögtön 28,7 következhetne anélkül, hogy hézag érezhető volna az elbeszélésben.

c./-hez:

A Publius birtokán való letelepítés, Publius apjának és szigeten lévő betegeknek a meggyógyítása nyelvileg és tartalmilag a Lk 4,38-40 szerint szerkesztett. Ez a szöveg azokhoz a szerkesztőileg alakított parallel-perikópákhoz tartozik, amelyekben Lukács az ő két művében a karizmatikus fő szereplőknél a folyamatosságot kidolgozza: Pálnak, mint Jánosnak, vagy Péternek nincs szüksége földi segítségre, ugyanakkor ő mindenki számára segítség a szükségben. Történelmi mag ezen teológiai konstrukció mögött nem látható. Hagyomány elemek inkább a hely, idő és személy adatokban (28,7) ismerhetők fel.

A kritikus elemzés az útleírásba 27,1-28,16 beiktatott szakaszokban 27,9-44; 28,3-6.8, a három egyedi megjegyzés 27,9-44 és egy negatív lelettől 28,3-6 eltekintve, a fogoly Pál római utazásával kapcsolatban semmi történelmileg felhasználható hagyományt nem talál. A páli út római rekonstrukciója a 27,1-8; 28,1.7.10-16 – ban található történelmileg komolyan veendő információkra utal, amelyeket Lukács a „mi” elbeszélésekké stilizált.

Az itt lényeges szakaszra – Kréta-Szicília – vonatkozó földrajzi adatok (27,16.27) a következő helyeket jelentik: a krétai parti település Kaloí Limenezshez közeli város Laszaia (27,8), Kauda szigete Krétától délre (27,16) az Adrián való átkelés (27,27), Melité/Málta szigete (28,1), egy ott fekvő birtok (28,7) és a szicíliai kikötőváros Szirakuza (28,12). Ezekhez jön még néhány megjegyzés, a földbirtokos nevére és rangjára (az „első” Publius: 28,7), az utazáshoz használt hajó neve („Dioszkuroi”: 28,11) és egy lehetséges adat az utazók számára vonatkozólag („276 személy”: 27,37). Ezek a gyér megjegyzések lehetnek a legrégebben elérhető hagyomány adatok Pál római utazásáról.

Az utazás e kérdéses része a következőképpen foglalható össze: Fogolyszállítás Cezareából Rómába (27,1; 28,14.16) egy alexandriai hajón, amelynek neve „Dioszkuroi” volt (28,11). A hajón 276 személy volt (27,27.37). Myrából a hajó érintette (27,6) a krétai kikötőt Kaloí Limenezst (közel a déli parton Laszaia városához, 27,8), Kaudát (27,16) és az Adrián (27,27) való átkelés után Máltát (28,1.11), ahol a „sziget elsőjének”, Publiusnak a földbirtokán, kaptak elhelyezést (28,7). Egy máltai missziós tevékenységről nem található semmi adat. Innen tovább utaztak Szirakuzán (28,7) Rhegion és Puteolin (28,13) keresztül Rómába (28,14.16). Ebből a rekonstrukcióból következik, hogy a fogolyszállítás valószínűleg csak egy hajón, s nem két alexandriai hajón (27,6; 28,11) történt. Egy „irodalmi hajótörés” (27,39-44) nem vezetett a valódi hajó elvesztéséhez. Még a 28,11-ben sincs szó egy másik.

vagy második alexandriai hajóról, amit Málta után használtak. Ez csak a lukácsi leírás kibővítése miatt szerepel. Az utazás e lefolyása mellett szól, hogy ez az útvonal a Casson által rekonstruált Alexandria és Róma közötti északi hajóúttal egyezik, amit az antik világban szabályosan használtak.

Hogy az ApCsel 27,9-28,10 szakasza még tartalmaz-e további hagyomány elemeket, az anyag nagymérvű szerkesztői átdolgozása miatt még egy esetben feltételezhető. A 27,9-11-ben Pál eredménytelen vész jelentése és a 27,12 vers között sejthető, hogy lehetett egy tanácskozás a hajón lévők között, hogy elinduljanak-e a krétai Fönix kikötőbe. Ez azután egy odautazási döntéssel végződött. A 27,12 mutatja, hogy a többség győzött a kisebbség ellenében és nem a kapitány és a tulajdonos a századossal Pál ellen (27,9-11), mert egy rabnak a szállítás késleltetése egészen egyéni érdek lett volna. Ez a jelenet történelmileg nem hihető. Egy ilyen tanácskozást nem Lukács talált ki, hanem az antik hajózási szabályokat tükrözi, amint ez a Rodoszi hajótörvényben található.¹¹ Az már nem állapítható meg, hogy a 27,9-12-ben közölt Fönix érintése, az áttelelés, ehhez a hagyományhoz tartozik-e. Feltűnő mindenesetre e tematika részletes kezelése Krétával összefüggésben. Vajon ott és nem Máltán történt az áttelelés? Ezt talán megerősítené a két időadat (28,7 és 11): a történelmileg megbízható hagyomány 28,7 csak egy rövid tartózkodást tételez fel Máltán, a szirakuzai tartózkodásnak megfelelően (28,12). Egy páli fogolyszállítás áttelelése Krétán elképzelhető. Az idő adat 28,11 (három hónap), akkor egy lukácsi kibővítés miatt érthető és történelmileg a hajón lévők határozatával összefüggésbe hozható. A téli hónapokat Fönixben várták ki, amint az út Itáliába folytatható lett. Ez csak egy történelmi lehetőségként szerepel.

További részletek, például az utazás alatt Pál viselkedése, a vele való bánásmód, az időjárás, vagy akár a hajó pontos útja Kréta és Málta között, nem következtethetők ki. A Lukács előtti hagyomány megközelítő időtartama is csak más páli hagyományok segítségével, vagy az antik úti leírások szisztematikus kiértékelésével határozható meg megközelítően.

Ez az eredmény bármennyire is kijózanító, azt hozza tudtunkra, hogy Lukács két művét egy generációval később (kb. 30-35 év) az ApCsel 27.f. eseményei után írta. A történelmi távolság ezen események mélyreható teológiai magyarázatát eredményezte. Így Pál római útján valószínűleg nem került tengeri veszélybe, hanem Lukács ismerve Pál más hajótöréseit (2Kor 11,25) ezt a motívumot felvette és műve utolsó csúcspontjává dolgozta fel: Pál, az államhatalomnak és a természet erejének látszólag tehetetlenül kiszolgáltatva, igazában mint Ura szuverén küldötte utazik Rómába, az antik világ fővárosába, hogy ott tanúskodjék a krisztusi eseményekről (ApCsel 28,31). Hogy ez a képszerű a történetnek teocentrikus magyarázata, amiben Lukács és közössége önértelmezése tükröződik, a történéssel nem tévesztendő össze és további bizonyításra nem szorul.

¹¹ SWIDERKOWNA, A., *A hellenizmus kultúrája*, Budapest: Gondolat 1981, 186.

Claus-Jürgen Thornton egyetért Wehnert bizonyításával Warnecke ellen, de a hajótörés elbeszélést nem csak irodalmi alkotásnak tartja. Ezenkívül Warnecke tétele ellen hoz még néhány bizonyítékot.¹²

A hajótörés helyét nehéz azonosítani Kefallénián. Warnecke a „kolposz” alatt, amit a hajósok megmenekülésük reggelén megpillantottak, a 17 km hosszú Livadi-öblöt érti, ami a nyugati Palikit a keleti sziget féltől elválasztja. „Nem ismerték fel a földet, de egy öblöt láttak” – ellentmond egy olyan helynek, mint a Livadi öböl. Ugyanígy problémát jelent a „sekélység”, vagy „homokpad” magyarázat is, ami alatt az argosztoli földnyelvet érti, amire a hajó felfutott. Ha ez helyes lenne, akkor nem érthető, miért kellett az utasoknak úszva a partra jutni (ApCsel 27,43).

Thornton állítja, hogy bármennyire is tarthatatlan a hajótörés Kefallénián, Warnecke munkája mégis egy bizonyos csapás a Málta teória ellen. Egyrészt a hajósoknak fel kellett volna ismerni Máltát, továbbá, hogy ezen a szigeten a kérdéses időszakban alig esik és ott a legmelegebb klimatikus feltételek vannak az egész Földközi tengeren. Súlyosabbak más kifogások is, mint a kígyómarás-epizód. Máltán akkor mérges kígyóknak kellett lenni. Ma csak három fajta kígyó van itt és ezek sem mérges kígyók.

Megkérdőjelezhető az is, hogy lehet-e a máltaiakat barbároknak nevezni (ApCsel 28,2). Málta Kr.e. 218 óta római volt és később Szicília provinciához sorolták. Diodorosz Kr.e. 40/20 körül Máltát mint eredetileg föníciai kolóniát említi. A föníciaiakat barbároknak nevezte, de ez még nem azt jelenti, hogy ő a máltaiakat is műveletleneknek tartotta.

Az alexandriai hajó áttelelése (ApCsel 28,11) is nehézséget jelent. A hajó tavasszal indult Szirakuzába, ahol nyilvánvalóan a rakományt lerakták. Máltáról Szirakuza csak egy napi út, amit a hajó még késő ősszel is megtehetett volna. Bár nem tudjuk mikor érkezett a hajó Melitére.

Thornton fölteszi a kérdést: *hol lehet Melité szigetét keresni?* Ha szárazföld közelében fekszik, akkor szerinte a Szirtiszek egyike jöhet számításba. Ezek hosszú földnyelveikkel voltak ismertek, amelyek a szárazföld előtt húzódtak. Ebben az esetben problematikus az Adria név, mint a Málta teória esetében is. Ha régi értelemben használjuk az Adria nevet, akkor ez kizárná mindkét Szirtiszt és magát Máltát is, amely az Afrikai tengerben van. Az igaz, hogy a bolyongás egy sodródással délre Kaudával a Szirtisz irányába kezdődik. Az Adria területe már itt sem az előbbi értelemben volt használatos. Azonkívül, az áttelelés után Melitén egy alexandriai hajóval utaztak tovább Rómába. Az Alexandria-Róma szokásos útja az afrikai partok mellett haladt. Ez a tény is a szokásos értelemben használt Adriai fogalom ellen beszél. Azt viszont tudjuk, hogy a Kr.u. 5. században az Adria teljesen más értelemben

¹² THORNTON, C. J., *Der Zeuge des Zeugen: Lukas als Historiker der Paulusreisen*, 5. fejezet a könyvből.

volt használatos. Eszerint az Adria délre van a Szicilia-Kréta vonaltól. Ezek viszont csak későbbi bizonyítékok.

Végül Thornton azt állítja, hogy egy hajótörés az „Afrikai tenger” egy szigetén inkább összefér a lukácsi elbeszéléssel mint a hajó elsodródásának feltételezésével Szicilia-Kréta vonaltól északra. A Lukács által megnevezett sodrás irány (délnyugat vagy nyugat-délnyugat) – egy irányváltoztatást mindenestre nem említ – megijeszti a hajósokat, hogy a Nagy Szirtiszre kerülhetnek (27,27); a szigeten egy alexandriai hajó telet át, amely Itáliába megy; (28,11); és a barbár szigetlakók (28,2); a római földbirtokos (28,7) például jobban illene az Africa proconsularis-hoz. Thornton véleménye szerint egy pontos azonosítás aligha lehetséges. A legnagyobb nehézség abban áll, hogy a sziget neve, ahol a vendégszerető „barbárok” élnek Melité, a rómaiak viszont egy más megnevezést használhattak számára.

Tunézia keleti partján a Kerkennah-csoport két főszigetéből a kisebbik neve „Melita”. Ma ott egy Melita nevű város van. A nagyobb sziget északkeleti részén egy nagy félkör alakú öböl található, amelynek hosszúkás bejárata egy római úttal volt áthidalva. Diodorosz külön kihangsúlyozza, hogy ennek a szigetnek jól használható kikötői vannak nagy hajók számára is. Djerba északnyugati részén is van egy Melita város és egy ilyen nevű tenger, északon és délen egy 4-5 km hosszú földnyelv. A nevek nem arab eredetűek, az antik világból is származhatnak. Ezek a példák gondolkodóba ejthetnek bennünket, hogy esetleg más szigetek is számba jöhetnek. mint Málta és Mljet.

Warnecke tételét Alfred Suhl, a münsteri egyetem újszövetségi tanszékének professzora fogadta el és írt könyvéhez elismerő sorokat.¹³ A tézis bírálói mind szemére vetik, hogy kritikátlanul elfogadta Warnecke munkáját. Suhl kénytelen volt ezekre a bírálatokra válaszolni és védeni Warnecke elméletét. Véleménye szerint Warnecke felesége (A. Seppelfricke), aki a könyvet ismertette, túllőtt a célon. Ez hívta ki Wehnert és a többi szakember kritikáját. Suhl geográfiai és nem biblikus írásnak tartja Warnecke munkáját. Állítja, hogy Wehnert tézise is csak hipotézis, amikor tagadja a szöveg történetiségét. Suhl szerint a hajóútnál nem a rövid utat választották, mert nem találták volna el Máltát. 700 km-en átmenni navigációs problémát jelent. Ha ez lett volna az útirány, akkor is Szicíliába mentek volna és nem Máltára. Ez gyengéje Wehnertnek, akinek szüksége van Máltára (benn van a szövegben). Suhl szerint Warneckének igaza van, hogy a görög szigetvilág felé kellett a hajónak menni. – Casson munkáját nem ismeri Warnecke – állítja Wehnert. Suhl szerint Lukianosz is hoz példát, hogy Maleán keresztül kell menni Máltára: „Hagyd jobbra és menj előre” (nyugat felé). Nyelvtani kérdés, amit nem lehet eldönteni. Josephus Flavius szerint egy Círenei hajó vette fel őket a hajótörés után, de a következő mondat már azt mondja: „miután Puteoliba érkeztem”.¹⁴

¹³ WARNECKE, *op.cit.* 13-14.

¹⁴ Flavius Josephus, *op. cit.* 482-83.

Ez semmit sem mond az útirányról (mehettek akár Máltán akár a szigeteken át). Suhl a Melité név vitájára szándékosan nem tér ki.

Melité lokalizálásával kapcsolatban Suhl először az Adriáról szól. Szerinte az Adria még nem volt Adria Lukácsnál, csak a későbbi századokban lett a név kiszélesítve. Oszoriosz és Ptolemaiosz írására hivatkozik. Állítja továbbá, hogy a máltai hagyomány csak akkor kezdődik, amikor Máltát visszavették a törököktől. Csak ezután található az első említés a Pál hagyományra. Hatalmi változás történt, amikor a hajótörés helyét elvették Mljetből és Máltára tették át (amikor Bizánc már nem számított). Az 5. században még egyértelműen Mljet a hajótörés helye a bizánciak számára.

Suhl foglalkozik az Alexandriából Rómába vezető utakkal is. Állítja, hogy ez a hajóút a görög szigetvilágon ment keresztül. „Málta elsőjéről” is említést tesz és szerinte az „első” (prótosz) kifejezés több helyen is megtalálható és nem lehet bizonyíték Málta javára.

Suhl cikkére válaszol azután újra Wehnert, de nem mond újat, hanem utal régi írásaira. Többek között polemizál arról, hogy a sziget nem félsziget.¹⁵

Paul Guillaumier¹⁶ természetesnek tartja, hogy Wehnert megcáfolja Warnecke megtevesztő Kefallenia tézisének. Szerinte Lukács megjegyzése, hogy Szirakuza egynapos távolságra van Máltától, és a Publius „primus” elég bizonyíték Melité azonosításához.

A viharral kapcsolatban (ApCsel 27,13-26) állítja, hogy csak az északi vihar tudott egy hajót Melitére sodorni. Irodalmi paralelok vannak, de lehet az egész leírásnak történelmi alapja is. A kifejezések pontosak és a történet lefolyása mind hihető és összhang van benne. A szakasz végére hihetetlen pontossággal kiszámolják miért jutott a hajó 2 mérföldre Melité északi sarkára.

Az ókori irodalomban szerepel ugyan hajótörés leírás, de csak néhány. Ezért Lukács innen nem vehetett példát az ApCsel irodalmi mintájára.

A kritika ellenére is mi nem történelmi ezekben az eseményekben? – kérdezi P. Guillaumier. Ha tradíció nem lett volna, Lukácsnak nem lett volna oka azt kitalálni. Az összes utas megmenekülése kissé hihetetlen ugyan egy hajótörésnél, bár a sekélység a szárazföld közelségére utal. De hogy a hajó a part közelébe horgonyzott, a vihar végének jele. A tél, a hajó rongáltsága, a szükséges javítások késleltethették a hajó indulását. Ezért egyes kritikusok szerint a hajó csak ki akart kötni. A másik szempont, a vipera és a gyógyítások rögtön az elején történnek. A három hónapos tartózkodás egyes kritikusok szerint fölösleges, ha már semmi sem történt az alatt. De ez magyarázható a téli várakozással.

¹⁵ „Vom neustens Schiffbruch des Paulus”, *Lutherischen Monatsheften* 3/89 98-100.

¹⁶ „New perspectives on the historicity of St. Paul’s shipwreck on Melite”, in: *A Compendium of Pauline Studies*.

Hogy Lukács semmit sem ír térítésről, keresztelésről, ez azt jelenti, hogy nem volt információja, ezért nem találhatta ki. Amit ő ír, összhangban van a történelmi adatokkal és semmi többet nem lehet mondani Pál melitai tartózkodásáról.

A vihar a római úton, történelmi adatnak vehető és az is, hogy a hajó valahol Melité északi partján Marku Shoal és Ghallis Reef között Ras Qawra közelében horgonyzott. Innen egy öböl volt látható, s ez nem mond ellent a szövegnek. Hogy mi történt a 14. nap reggelén, egyike azoknak az egybeeséseknek, ami pontosan úgy történhetett, ahogy le van írva. Ez emlékeztet azokra a lehetőségekre mély vízállásnál, ami ma is megcsalja a helyi hajóst is (1991. július 10-én is történt itt hajótörés).

A hely, ahol az alexandriai hajó megfeneklett, mindig is kritikus hely volt a keskeny öböl bejárati nyílásnak nevezhető Szent Pál öböl, vagy éppen a Mellieha öböl belsejébe. A hajó egy kiemelkedett zátonnyal ütközött az öbölbe haladva egy strand felé, amely a Szent Pál öbölben lehetett. (1810. augusztus 10-én a Ras Qawra közelében, ahol Pál hajója megfeneklett szintén hasonló sorsra jutott egy hajó. Ezen elsüllyedt hajón kívül ismertek más hajók is, amelyek a Ras Qawra körül süllyedtek el.)

Tengeralatti kutatásokat végeztek a Szent Pál öböl, Ras Qawra és Ghallis térségében 1961-1985 között. Egy antik vitorlás hajó roncsánál különböző tárgyakat találtak. Ismerős egy hagyomány is, hogy egy római hajó ezen a sekély vízen süllyedt el. Egy nagy – 2500 kg – ólom horgonyfej és közelében még négy kisebb is előkerült egyéb cseréptöredékekkel együtt. A környék topográfiája a kevesebb, mint 5 méter sekélységgel legalább 100 méter körzetben alátámasztja azt a véleményt, hogy ez sok hajó elsüllyedését látta már. Ezért talán a Qawra zátony az, amire az ApCsel-ben a szemtanú hivatkozik.¹⁷

Melitéből Rómába 28,1-16. Semmi kétség sincs, hogy Melité Szcilia közelében gondolták a hajótörés helyének. Ezért szükségtelen egy másik sziget után kutatni. Thornton mégis felhoz néhány helyet Africa proconsularisnál amiket Melitének hívnak. Ámbár ezt óvatosan, lábjegyzetbe teszi. Kevés ókori tengerész van, aki Itália és Észak-Afrika között űzte mesterségét és nem hallott volna Melitéről, vagy nem kötött ki a szigeten.

A Melité epizód nem kivételes, hanem Pál a szigeten való tartózkodása eseményeinek lukácsi magyarázata. Melité név összekötése a hajótörésből való megmeneküléssel egy irodalmi konvenciónak felel meg. Az ókori irodalomban a hajótörés helyének megnevezése, rögtön a megmenekültek partra jutása után következik.

A „barbárok” kifejezés is hellén eredetű, mert minden idegent így neveztek. Itt azonban semmi utalás sincs egy pún közösségre. A bennszülöttek vendégszeretete lukácsi, de itt igaz, mert különböző ókori irodalmi elbeszélésekben általában ellenséges motívumokat találunk.

¹⁷SCICLUNA, S. A., A Szent Pál hajótörése: tengeralatti kutatások (nem publikált).

Történelmi alapokra lépünk, ha a görög istennőt – Dikét – említjük, aki az igazságosság istennője volt. Ennek említése egy helyi istennőt bizonyít. Ez nem lehet más, mint a Delimara hegyfokán Juno-Hera = Astarte-Tanit temploma. Cicero emlékezik meg róla: „Fanum est Iunonis antiquam, quod tanta religione semper fuit.”

Az események Melitén a hajótörés közvetlen közelében történtek (en toisz peri tón topon). Ez az a hely, ahol Publius lakása van, ahol Pált is a hagyományos három napig látják vendégül, s ahol Pál Publius apját meggyógyítja.

A San Paul Milqi-ben a szerző szerint az archeológiai kutatások nem hoztak semmi pozitív eredményt. A 22 helyből a szigeten, amiket mint „Villae rusticae” vagy „suburbane” a római periódusban találtak, csak 4 van a Wardija Hill-en. Ez a domb a legtermékenyebb a szigeten, Bur Marrad és Gajn Tuffieha között. Innen éppen rálátni a Ras Qawra földnyelvre, amely a Salina öböl és a Szent Pál öböl bejárata között van. Ez ráillik az ApCsel kereteihez.

San Paul Milqi-vel kapcsolatban Marianne Buttigieg-Jaklin:¹⁸ sok régészeti információt közöl. Az 1963-1968 közötti ásatások sok anyagot hoztak napvilágra, ami a hely hosszú használatát mutatja: neolitikus és rézkori leletek, majd a Kr. e. 2. századból egy római villa található, ami folyamatosan bővült. A Kr. u. 1. században leégett és még nagyobbra építették fel. A 4-5. századig egy jól menő uradalom lett, ahol olajtermesztéssel foglalkoztak.

A mai kápolna 1616-1622 között épült Alof Wignacourt nagymester idejében. Az ásatások során az épületben két korábbi kápolna maradványaira bukkantak. Egy régibb kápolna a hajdani római villában egy ciszterna körül épült. Egy 5. századig visszamenő hagyomány szerint ez a ciszterna volt az a hely, ahol Pál Publius apját meggyógyította.

A normann hódítás után (1090) egy újabb kápolna épült, igénytelen négyszögletes épület ferde tetővel és egy kb. 1 méter magas fallal körülvett előudvarral. Az első kápolnából beépített kövön a görög felírat „Pál” ismerhető fel. Egy másikon egy karcolt rajz egy emberrel és két hajóval.

Összefoglalva: erős történelmi alapok vannak a 27,1-28,16-ban közölt eseményekre vonatkozólag. Ezek az apostol római útjára alapozódnak, amely kb. 25 évvel előbb történt, mint Lukács az ApCsel-t megírta. A Melité epizódban Lukács megmutatja, hogy a pogányok Pált békésen fogadták és felkérték őt gyógyítani, ha az evangéliumot nem is fogadták el. Pál máltai látogatása ezért úgy fogható fel, mint előjel a jövő evangelizációjára az összes pogánynak, nemcsak a szigetlakóknak, akik a vendéglátást felkínálták. Ez az epizód tartalmazza az ApCsel nagy témáját Isten tervével kapcsolatban, amely az emberiség megváltásáról szól és megkezdődik Pálnak, mint az első apostolnak a tanúságtételével. De még inkább Pál tanúságtételéről szóló híradás a

¹⁸ *Malta* (Kunst und Reiseführer), Artemis Verlag 1991, 165.

feltámadt Krisztusról. Pál tanúságot tesz róla Jeruzsálemtől Rómáig. A 27-28 színes nyelve még inkább, mint a többi „mi részek” Lukács és közössége tanúságtétele az apostol hitének.

A mediterrán medence latin és pun népei az elsők között fogadták el a kereszténységet. A történelmi kutatás a kereszténység elterjedését Sziciliában a 3. századra, Melitéét a 4. századra teszi. A páli hagyomány Málta szigetén az arab hódítás után kezdődhetett, amikor az elbeszélés az apostol tartózkodásáról felelevenedett az újjáéledő egyházban és a hit megerősítésére szolgált, amit a mohamedán időszak csak elnyomott, de kiirtani nem tudott.

Látszólag bármennyire is megingatta a Málta véleményt Warnecke tézise, marad a hagyomány állítása: Pál hajótörése Málta szigetén történt. A bibliai térképeket nem kell átrajzolni.

